

IÆREPLAN I SAMFUNNSFAG

Fastset som forskrift av Kunnskapsdepartementet 24. juni 2010.

Gjeld frå: 1. august 2010

Føremål med faget

Føremålet med samfunnsfaget er å medverke til forståing av og oppslutning om grunnleggjande menneskerettar, demokratiske verdier og likestilling og til aktivt medborgarskap og demokratisk deltaking. Faget skal stimulere til utvikling av kunnskap om det kulturelle mangfaldet i verda i fortida og samtida, og til forståing av forholdet mellom naturen og dei menneskeskapte omgjevnadene. Faget skal òg medverke til at elevane utviklar medvit om at menneska inngår i ein historisk samanheng, og at ei lang rekkje historiske hendingar gjer at dei er der dei er i dag. Det skal gjere individet medvite om korleis det sosiale fellesskapet påverkar haldningar, kunnskapar og handlingar, og korleis den einskilde kan påverke fellesskapet og sin eigen livssituasjon.

Opplæringa i samfunnsfag skal setje søkjelyset på naturlege og menneskeskapte forhold på jorda. Arbeid i faget skal stimulere til å drøfte samanhengar mellom produksjon og forbruk og vurdere konsekvensar som ressursbruk og livsutfalding har på miljøet og ei berekraftig utvikling. Samfunnsfaget skal og utvikle kunnskap om arbeidsliv og økonomi. I faget inngår kunnskap om situasjonen til urfolk og minoritetsfolk i verda generelt, og om situasjonen til samane som urfolk spesielt. Samfunnsfaget skal gjere det lettare for elevane å forstå verdien av teknologi og entreprenørskap. Faget skal gje innsikt i det politiske systemet i Noreg og i det internasjonale samfunnet, og gjere individet medvite om at politikk er prega av konflikt og samarbeid.

Mennesket samhandlar gjennom språk og uttrykksformer som er prega av den kulturen dei veks inn i. Som reflekterande individ kan mennesket forme seg sjølv. Som politisk individ kan mennesket påverke omgjevnadene sine. Som moralsk individ er mennesket ansvarleg for konsekvensane av handlingane sine.

Samfunnsfaget skal difor gje djupare forståing av forholdet mellom samfunnslivet og det personlege livet, og stimulere til erkjenning av mangfaldet i samfunnsformer og levevis. På denne bakgrunnen skal faget gje elevane større evne til å tenkje fritt, perspektivrikt, kritisk og tolerant. Ved å påverke lysta til å søkje kunnskap om samfunn og kulturar skal faget òg fremje evna til å diskutere, resonnere og til å løyse problem i samfunnet. Ved å gjere elevane nyfikne og stimulere til undring og skapande arbeid vil faget kunne setje dei betre i stand til å forstå seg sjølve, meistre si eiga verd og motivere til ny innsikt og livslang læring.

Hovudområde i faget

Faget er strukturert i hovudområde som det er formulert kompetansemål for. Hovudområda utfyller kvarandre og må sjåast i samanheng.

Faget er eit fellesfag for alle utdanningsprogramma i vidaregåande opplæring. Opplæringa skal difor gjerast mest mogleg relevant for elevane ved å tilpassast dei ulike utdanningsprogramma.

Samfunnsfag er eit gjennomgåande fag i grunnopplæringa. I grunnskulen omfattar det hovudområda samfunnskunnskap, geografi og historie. Geografi og historie blir førte vidare som fellesfag i dei studieførebuande utdanningsprogramma.

Samfunnsfaget i vidaregåande opplæring omfattar hovudområda individ og samfunn, arbeids- og næringsliv, politikk og demokrati, kultur, og internasjonale forhold. Samfunnskunnskap og økonomi blir integrerte i kvart hovudområde.

I grunnskulen har samfunnsfag har kompetansemål etter 4., 7. og 10. årssteget.

I vidaregåande opplæring har samfunnsfag kompetansemål etter Vg1 i programområda for samfunnsfag og økonomi, realfag og språkfag i studiespesialiserande utdanningsprogram.

I programområdet for formgivingsfag har samfunnsfag kompetansemål etter Vg2.

I yrkesfaglege utdanningsprogram og i utdanningsprogram for idrettsfag og musikk, dans og drama har samfunnsfag kompetansemål etter Vg2.

Etter Vg1/Vg2 i vidaregåande opplæring

Individ og samfunn

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- definere sentrale omgrep knytte til sosialisering og bruke dei til å undersøkje trekk ved sosialiseringa av ungdom i Noreg
 - **Sosialisering: Å tilpasse seg samfunnets skrevne og uskrevne regler/normer. Gjør oss i stand til å bli en del av det samfunnet vi lever i. Vi lærer viktige regler og verdier (ideer og prinsipper som anses som svært viktig eks kristne verdier), hva som er lov og ikke lov. En prosess som varer livet ut.**
 - **Primær: sosialisering i nærmeste familie de første leveår, danner grunnlaget!**
 - **Sekundær: sosialisering utenfor familien, skole, barnehage, venner, media, jobb, organisasjoner, fritidsaktivitet.**
 - **Normer: uskrevne eller skrevne regler for atferd i ulike situasjoner.**
 - **Normsender: i kraft av stilling eller posisjon eller status. For eksempel en sjef på et kontor. En fotballtrener. Lærer.**
 - **Normendrer: de som går i front(eks de første gutta som lot håret gro på 60 - tallet)**

- **Identitet:** Unik. forestillinger andre og jeg har om meg selv. Hvem jeg er og hvem jeg ønsker å være.
- **Gruppeidentitet:** mennesker som har visse fellestrekk, fellesinteresser, yrke eller andre ting. Og/eller føler et fellesskap. Eks: vi kvinner, vi brannsupportere, oss snekkere osv...fotballspillere
- **Sosialisering av ungdom i Norge:** påvirket/sosialisert av skole, venner, fritidsaktiviteter, familie, (interesser).. sterk påvirkning i media/sosiale medier. Spesielt fra Am. Kultur. Eks: filmer, musikk, spill som inneholder verdier og holdninger.
- **Ungdommen** ønsker å ta avstand fra familien/foreldre. Gjøre opprør..
- **Roller!** Krysspress fører til en rollekonflikt. For eks
- **samfunn def:** en gruppe mennesker som lever sammen og har en følelse av fellesskap over tid, gjerne knyttet til et geografisk område.
- forklare kvifor kjønnsroller varierer mellom samfunn og kulturar og diskutere kvifor kjønnsrollene endrar seg over tid
 - **Kjønnsrolle:** forventninger knyttet til kjønn!
 - **Variasjon mellom samfunn og kulturer:** faktorer: blant annet... økonomi, arbeidsliv, familieforhold og religion. Ikkje til å komme bort fra at inngrodde forestillinger om hva slags utdanning som passer for jenter og gutter har en klar tilknytning til kjønnsroller og vanetenkning. Også biologisk at jenter er mer omsorgsfulle enn gutter, det ligger i deres natur. Vi ser at en vært liten del er gutter og jenter på helse og elektrofag. Religion er en stor faktor som skaper forskjeller i ulike samfunn. For eks at kvinner må gå med burka i Norge. Østen vs. vesten kjønnsrollemønster. Vi har fått bedre velferd og støtteordninger: pappaperm, permisjon og barnehage. Økonomisk støtte, barnetrygd. Regime: nazityskland hadde klare definisjoner for kjønnsroller, mens sovjet England hadde kvinner i våpenindustrien for å effektivisere!

Vi har fått utdanning til alle i vesten. Flest kvinner på norske universitet!

- **Hvorfor kjønnsrollene endrer seg over tid: I det tradisjonelle jordbrukssamfunnet med seig utvikling, gikk også kjønnsrollemønsteret nesten uendret fra generasjon til generasjon. I det moderne samfunn med mange og raske endringer, vil kjønnsrollene også endre seg hurtigere og utvikle seg hurtigere. Ligestillingsloven 1978 i Norge og likestillingskampen som begynte på 70 tallet. P- pillen og angrepillen har innført endringer i hva kvinner kan tillate seg å gjøre. Kvinnen i vesten fikk mer teknologiske hjelpemidler i hjemmet og dermed mer fritid, og det ble vanlig å ta jobb.**
- rekne ut inntekter, planleggje pengeforbruk i ein familie ved å bruke ulike verktøy og vurdere korleis sparing og låneopptak påverkar personleg økonomi
 - **budsjett som projiserer inntekter/utgifter, og regnskap som viser faktiske inntekter/utgifter. Begge nødvendig får å planlegge familiøkonomien. Utarbeidet oppdaterte standarer for månedlige forbruk for familier. Inntekter er lønn, aksjer, barnebidrag, evt andre støtteordninger. Stipend.**
 - **Sparing gir sikkerhet om noen skulle miste jobben eller bli ufør. Lån øker utgiftene og gjør familien mer sårbar for uføre, oppsigelse osv... renteøkning fra 4-8% vil doble avdrags og renteutgiftene per måned.**
- drøfte rettane ein har som forbrukar og diskutere forbrukaren sitt etiske ansvar
 - **forbrukerkjøpsloven dekker kjøp i forretninger til privat bruk**
 - **kjøpsloven dekker mellom privatpersoner og mellom bedrifter.**
 - **Angrerettsloven dekker kjøp fra nettet, messe, postordre, telefonsalg. Returrett innen 2 uker ved ubrukt/ubrukt vare.**
 - **Forbrukerrådet er en interesseorganisasjon som har kontor i de 10 største byene. Tilbyr hjelp og råd i forbrukerrettssaker.**

- **Rettigheter: klagerett, kvaliteten skal være så god som prisen tilsier. Eks mp3 spiller skal vare lenger enn et halvt år ved normal bruk! –klagefrist: to til 5 års klagefrist alt etter hva som er rimelig levetid. Høyesterett har slått fast at mobiler skal vare 5 år ved normal bruk. – lånegjenstand: hvis det tar mer enn en uke å reparere, har du rett på en lånegjenstand. – mislykket feilretting, etter 2 reparasjonsforsøk kan du heve kjøpet eller kreve tilsvarene vare ny. – ikke kvitteringskrav.**
- **Forbrukers etiske ansvar: gjensidig respekt, ærlighet og tillit. Ikke jukse med reglene for å få nyvare. Etikk er læren om rett og galt. Kjøpe varer produsert av selskaper som har framstilt varen uetisk, barne/slave/kvinne arbeid, urettferdig lønn, miljøbelastning. Nedlastning. Uetisk/lav moral å laste ned fra piratkopiert musikk/film/media. Uetisk med for aktiv bruk og kast kultur.**
- **gjøre greie for endringer i familie- og samlivsformer**
 - **familien har gjennomgått en funksjonstapping de siste 40 årene. Før var det vanlig med storfamilien, hvor barn ble sett på som nyttig arbeidskraft, og man tok vare på hverandre. Helse og eldreomsorg foregikk i storfamilien. Det var lite offentlig velferd tilgjengelig. Gjennom utvikling av samfunn og teknologi har storfamilien forsvunnet til fordel for dagens vanlige kjernefamilie som er mor og eller far og barn. Hvor det er mest et følelsesfelleskap av kjærlighet omsorg og avhengighet. Staten har tatt over mange av de funksjonene som var vanlig for storfamilien før. I dag er det vanlig at begge foreldre er i jobb etter tilbakelagt utdanning kombinert med å være småbarnsforeldre. Fordi de har en identitet knyttet til utdannelsen som er ønskelig å oppfylle, og gjerne et større studielån og betjene. Dette medfører arbeidsdeling i hjemmet hvor mannen må trå til i forhold til det som var tradisjon.**
 - **Siden 60 tallet har antall skilsmisser gått kraftig opp, i takt med den økende sekulariseringen av samfunnet. Det er vanlig i dag**

med samboerskap og partnerskap. Den nye ekteskapsloven ble nylig innført. Gjennomsnittsalderen for giftealder har steget.

- 1993 = partnerskapsloven og 2007 = ekteskapsloven. Det spås flere i fremtiden som vil leve etter friends modellen.
- gjere greie for økonomiske og juridiske sider ved å gå inn i eit samliv og diskutere følgjer av samlivsbrot
 - 18 år, samme eller motsatt kjønn, under 18 ned til 16 må ha samtykke fra foresatte. Tidligere ekteskap må være formelt oppløst. En kan ikke gifte seg med nærmeste familie, men fetter kuse tante onkel osv. Felles forsørgerplikt overfor hverandre. Felles forsørgerplikt overfor felles barn. Misbruk kan føre til fratakelse av forsørgerretten. Ved oppløsning må foreldre møte til mekling for å ivareta barnas beste. Det er godt tilrettelagt fra statens side for å få barn. Fra 86-09 ble foreldrepermisjonen utvidet fra 18 til 46 uker for den av foreldrene som er hjemme. Her mottas full lønn. Alternativt er 56 uker med 80%lønn. 10 uker er forbeholdt mannen. 2009 lovfestet rett til barnhageplass og makspris på 2330 kr/måned. Familier med en hjemmeværende med barn mellom 1 og 3 år får kontantstøtte på ca 3000 i måneden. I tillegg får alle barnetrygd.
 - Følger av samlivsbrudd: smertefullt for alle parter. Vanligvis ta ut separasjon i ett år. Det vanligste er vanlig samværsrett, hvor barnet bor hos en av foreldrene (85% hos mor) og besøker den andre etter fastlagte tider. En annen løsning er delt omsorg, hvor barnet bor like mye hos mor som hos far. Samlivsbrudd fører til svekket økonomi for begge parter, da det er gunstigere å dele alt på 2. Spesielt utsatt er barnet, som kan ende opp i en unødvendig drakamp. Spesielt ille er det hvis barnet føler skyld. Eller hvis en av foreldrene skulle finne på og skylde på barnet.
- bruke digitale verktøy til å finne informasjon om omfanget av kriminalitet i Norge, grunngje kvifor samfunnet straffar og gjere greie for korleis kriminalitet kan førebyggjast

- **hvorfor straffer samfunnet: preventiv effekt, avskrekkende slik at folk ikke skal begå kriminelle handlinger, eller gjenta kriminelle handlinger. Også beskyttende effekt, beskytte samfunnet for farlige kriminelle.**
- **Forebygging: oppfølging i fengsel, deltakelse i arbeid og arbeidsrettede kurs. Absolutt til samfunnets beste. Behandlingsprogram, for å endre oppførsel. Samfunnsstraff, mulighet til få livet opp å gå igjen. Også kriminalforebyggende tiltak før folk havner i fengsel. Fritidsklubber for ungdom, synlig politi, holdningskampanjer osv...**

Arbeids- og næringsliv

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- definere omgrepet levestandard og livskvalitet, gjere greie for årsaker til at levestandarden i Noreg har auka og diskutere om auken har ført til betre livskvalitet
 - **levestandard: definert som den samlede nytten vi har av de varer og tjenester vi forbruker. Også definert av reallønnsvekst. Begge deler er høye i Norge, spesielt den samlede nytten grunnet oljerikdommene. BNP, HDI, SWB, GDP**
 - **livskvalitet: rimelig god levestandard må ligge i grunnen(BNP per capita, som tar høyde for inntektsforskjeller). Sosiale relasjoner, trygghet og frihet. Medbestemmelse og innflytelse. Muligheter og sosial likhet. Personlige forskjeller i hva som er viktig i livet. Mulighet til å velge utdanning og interesser i livet er viktig.**
- bruke digitale verktøy til å hente informasjon om ulike yrker og diskutere moglegheiter og utfordringar på arbeidsmarknaden i dag
 - **sysselsetting innen helse vil garantert øke. Har allerede økt kraftig. Gjennomsnittsalder blant tannleger er høy og gir gode muligheter for nyutdannede. Lærere og samfunnsvitere er også spådd gode muligheter. Høy gjennomsnittsalder blant lærere, spesielt realfag. Også innen ingeniører finner vi mange som snart skal gå av med pensjon. Fortsatt behov i oljesektor og høyteknologi. Behov for IKT ettersom denne sektoren er i stadig**

utvikling. Industri, elektro, bygg og anlegg vil også ha litt etterspørsel selv om mye er flagget ut. Norske skipsverft er fortsatt konkurransedyktige på verdensmarkedet.

- **Utfordringer** er at flere bransjer vil være utsatt for svingninger i markedet og konjunkturløshet slik som man så spesielt blant håndverkere og mange mindre selskaper under finanskrisen. Det er også vanskelig å spå hvor fremtidens jobber vil ligge.
- reflektere over verdien av å ha et arbeid og hva som kjenneteikner et godt arbeidsmiljø
 - **verdien av arbeid:** Arbeid gir oss inntekter. Vi får realisert oss selv, og brukt våre evner og anlegg. Yrke og arbeid gir oss identitet. Strukturerer tiden vår og holder oss i aktivitet. De fleste ville kjedet seg i hjemmet uten et fast arbeid å gå til. Arbeid gir oss tilhørighet og sosialt fellesskap. Arbeid gir oss en følelse av å være en del av samfunnet, og bidra med noe. Verdifull. Retten til å ha en jobb er så viktig at FNs menneskerettserklæring har en egen artikkel om retten til å ha jobb.
 - **Et godt arbeidsmiljø:** vilkårene for et godt arbeidsmiljø er nedskrevet i arbeidsmiljøloven. Den bygger på 3 viktige grunnprinsipper. Det fysiske arbeidsmiljøet skal være fullt forsvarlig, det psykiske arbeidsmiljøet skal være slik at arbeidstakerne trives og har en meningsfylt arbeidssituasjon og klare avtaler og regler om arbeidsforhold. At disse forholdene blir ivarettatt er arbeidstilsynets oppgave. Alle bedrifter med over 10 ansatte er pliktig til å ha et verneombud. Andre ting å peke på er tilbud til ansatte om fysisk aktivitet, hvor det å trene med kolleger skaper samhold, samtidig som god helse gjør hverdagen lettere. Aktiviteter utenom arbeid er også veldig bra. Slik som å feriere et sted med kolleger, eller være med på diverse arrangementer eller aktiviteter. Trygghet skaper også gode arbeidsmiljø. Trygghet om at jobbene er sikre. God kommunikasjon, og et lavt konfliktnivå hvor arbeidstakere og givere har gode relasjoner. Det kan lønne seg sterkt å jobbe

forebyggene mot dårlige psykiske arbeidsmiljø. Teambuilding. Fremme god arbeidsmoral.

- **IA avtalen, intensjonsavtale mellom regjeringen og partene i arbeidslivet om å forebygge sykefravær, og hindre utstøting fra arbeidslivet, og å få flere personer ut i arbeid.**
- gjere greie for årsaker til arbeidsløysen og drøfte måtar å redusere arbeidsløysa på
 - **årsaker til arbeidsløshet: konjunkturledighet, ledighet forusaket av svinginger i marked og økonomi. Sesongledighet, turistnæring, blomster. Strukturbestemt ledighet, utflagging, nedliggning, omstillinger osv. Friksjonell ledighet, de som har sagt opp og er på leting etter ny. Sykdom eller skade.**
 - **Måter å redusere arbeidsløshet: for å bøte med konjunkturledighet, kan det settes i gang store offentlige prosjekter for å få folk i arbeid. Skattelette for privatpersoner og bedrifter. Arbeidskontoret hos nav. Omskolering, utdanning. Innovasjon og nyskaping. Jobbformidling. Inkluderende arbeidsliv og tilbud om trim til ansatte.**
- diskutere noen etiske problemstillinger knytte til arbeidslivet
 - **man blir fort utsatt for krysspress. For eks hvis sjefen vil du skal utføre en oppgave du ikke er kvalifisert til, mens dine kollegaer vil du skal si nei slik som regelverket tilsier. Dette med sosial dumping: utelands arbeidskraft som ikke er gode i norsk eller har innsikt i regelverk og rettigheter, blir utnyttet og utsatt for regelbrudd. Ikke misbruk posisjon til å utnytte noen andre. Dette med jobbkultur(selgerkultur) kontra samvittighet. Undersøkelser viser at ansatte står for en tredjedel av tyveriene i norske butikker, hvor det årlig forsvinner varer for over 4 milliarder kroner. Ikke jobbe eller betale svart arbeid.**
- gjere greie for organisasjonane sin plass i det norske arbeidslivet og for faktorar som bestemmer lønn og arbeidsvilkår
 - **organisasjonenes plass i arbeidslivet: I Norge er det organisasjonsfrihet- organisasjonens grunntanke er at sammen**

står vi sterkere. Arbeidstaker og arbeidsgiver har motstridende interesser når det kommer til lønn. Der har begge egne organisasjoner som blant annet tar seg av lønnsforhandlingene på vegne av medlemmene. Hovedpartene: LO mot NHO. Andre store arbeidstakerorganisasjoner: akademikerne, unio og ys(yrkesorganisasjonenes sentralforbund) grunnlaget for lønnsforhandlingene. 50 % av arbeidstakere i Norge er organiserte. Tariffavtalene setter standarden for lønnsnivået, hva med alle de som ikke er organisert? Som ikke betaler. I bunn for forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstaker (nho og lo) ligge Hovedavtalen som betegnes som arbeidslivets grunnlov. "en av byggeblokkene for den norske samfunnsmodellen". Den omhandler blant annet grunnleggende spilleregler i arbeidslivet, konflikthåndtering og tillitsvalgtes plikter og rettigheter. Annethvert år reforhandles det som kalles overenskomst eller tariffavtale. Denne bestemmer lønn, arbeidstid, permisjon, ferier og godtgjøring blant annet.

- Faktorer som bestemmer lønn og arbeidsvilkår: tariffavtalen regnes som malen, som igjen bygger på ansiennitet Men det er mer og mer vanlig i dagens samfunn med lokale lønnsoppgjør. I bedrifter som gjør det bra er det mer og mer vanlig med ekstra lønnstillegg utover tariff. Lønna bestemmes av et marked som styres av tilbud og etterspørsel. Noen ganger kan dette føre til at lønna ikke står til utdannelse og kvalifikasjoner. For eks vil oljebransjen kunne kjøpe den "dyreste" arbeidskraften, som gir oljebransjen de høyeste lønningene. Det er også rom for forhandlinger og forhandlingsegenskaper samt personlige kvalifikasjoner vil komme lønna til gode. Det følger også økt lønn med lederansvar.
- Arbeidsvilkår: En del er vedtatt i arbeidsmiljøloven. Dersom du er fagorganisert (ca50% er) har du rett på de bestemmelsene som fastsettes i tariffavtaler. Du har også rett på en

arbeidskontrakt/avtale som hvor diverse vilkår som lønn arbeidstid overtid osv avklares.

- vurdere utfordringer ved å etablere ei bedrift
 - **utfordringer ved å etablere en bedrift: idè, marked/markedsføring, kapital, stå på vilje er sentrale nøkkelord. Som selvstendig næringsdrivende har man ingen garanti for at pengene kommer inn på konto.**
- trekkje ut hovudlinene i resultat- og balanserekneskapet til bedrifter med manuelle og digitale verktøy
 - **Ett resultatregnskap viser summen av utgifter og inntekter over en viss periode. Balanseregnskap viser oversikt over eiendeler gjeld og egenkapital. Sentrale begrep. Totalkapitalrentabiliteten, som sier hvor stor avkastning bedriften har på investert kapital. Egenkapitalrentabiliteten sier hvor mye avkastning det er på egenkapital. Bør ligge noen prosent høyere en totalkapitalrentabilitet. Soliditet, sier om bedriften er liv laga. Egenkapitalprosenten forteller hvor mye som er finansiert med egenkapital kontra gjeld. Likviditeten forteller om bedriftens egenskap til å betale fortløpende regninger. God likviditet bør ha minst dobbelt så mye omløpsmidler som kortsiktig gjeld.**

Politikk og demokrati

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- gjere greie for korleis ein sjølv kan vere med i og påverke det politiske systemet gjennom bruk av ulike kanalar for påverknad og kunne gjere greie for ulike utfordringar for demokratiet
 - **det finns flere ulike veier til politisk innflytelse.**
 - **Valg: Alle som har stemmerett kan gi sin stemme til bestemte politiske partier og personer i de ulike politiske organene i Norge. En kan for eks også påvirke venner og kjente til å stemme på lokalpolitikere som er for saker som du selv brenner for.**
 - **Organisasjonskanalen. I Norge har vi organisasjonsfrihet, og derav uttallige organisasjoner. 80% av befolkningen er medlem av en form for organisasjon. Vi har to hovedtyper:**

interesseorganisasjoner og ideelle organisasjoner, og adhoc organisasjoner. Hensikten er politisk innflytelse og påvirkning av samfunnsutvikling. Siden så mange er organisert, blir det vanskelig for politikere å overse organisasjonene.

Organisasjonene kan oppnå innflytelse ved formelle kanaler, ved å representere seg i ulike styrer, møter, utvalg, råd og komiteer. Det kan også være høringsinstanser. Det er vanlig at org. får uttale seg i nye lovforslag som vedrører dem. Også fast praksis at departementene sender forslag ut til høring før stortinget behandler. De kan også påvirke gjennom uformelle kanaler. Kommunikasjonsbyråer eller pr byråer som hjelper seg i arbeidet med innflytelse. Profesjonelle lobbyister som vet hvilke tråder som skal trekkes i og har et godt nettverk. Siste maktutredning viser at organisasjonene har fått mindre makt.

- Aksjoner: lovlige og ulovlige aksjoner. Underskriftskampanjer, lovlige demonstrasjoner, støtteaksjoner og boikotter er lovlige aksjonsformer. Sivili ulydighet er betegnelsen på ulovlige aksjoner hvor aksjonistene bevisst bryter loven for å fremme sine synspunkt.
- Mediene. Mediene er toveiskjørt og fungerer som en kommunikasjonskanal mellom politikere og samfunn og motsatt. Mediene har som funksjon å sette viktige tema på dagsorden, informere samfunnet og politikken slik at man har forutsetninger for å engasjere seg. De har også en kontrollfunksjon hvor de kontrollerer demokratiet og politikken. En 4. Statsmakt. Reguleres av egne etiske retningslinjer, vær varsom plakaten. Å fremme saker i media gjør at saker når politikerne og de vil ofte høre på det som kommer frem i media. legger press på politikere.
- En siste post kan være internett/sosiale medier, hvor det er åpnet for debattforum. Dette blir mer og mer vanlige forum for politikk.
- Utfordringer for demokratiet: hvis folk sitter i sofaen ved valg, svekkes legitimiteten til de som styrer. Hvis de som styrer avviker

fra de de har lovet eller den politikken de hevder å står for, eller forandrer mening etter at man har blitt folkevalgt, svekkes også legitimiteten. Fravær av demokratisk kultur. Frihet vs trygghet. Hvor langt er vi villig til å gå innen overvåkning for å iverksette sikkerhet. Terrorismen har forandret synet på sikkerhetspolitikk den vestlige verden. Stor case med amerikansk hemmelig overvåkning i Norge, som strider mot norsk lov. Det er ikke lov til å overvåke i Norge uten at man informere om det. I hvilken grad er vi villig til å godta straff uten rettslig behandling i terrorsaker. Mediepress hvor politikerne får gjennomgå i media, kan skremme mange som kanskje hadde blitt utmerkede politikere fra å gå inn i politikken. EU medlemskap vil kunne svekke demokratiet, fordi man da får det som heter overnasjonalitet. Velgerne mister motet fordi selv om de velger, kan flertallet i EU overstyre.

- diskutere sammenhengar mellom styreform, rettsstat og menneskerettar
 - Styreformer er måter å ordne styringen i samfunnet på – rammen for det politiske livet i et land/samfunn(stat) , men viser lite til det som skjer i praksis.
 - Demokrati er en styreform. Ordet betyr folkestyre. – knyttet til hvordan de politiske prosessene i et samfunn faktisk foregår. Henger tett sammen med begrepene rettsstat og menneskerettigheter. Både rettsstat og menneskerettigheter viser til rammeverk som må legges til grunn for at styringen av samfunnet skal bli demokratisk. – folkesuverenitetsprinsippet, all legitim makt må utgå fra folket – direkte demokrati, folkeavstemming. – representativt demokrati, man velger representanter til å styre for seg.
 - Demokratiske modeller: parlamentarisme: regjering utgår fra flertall i parlamentet. Presidentmodellen: direkte valg av regjeringssjef/statssjef. Toparti vs flerpartisystemer.
 - Kjennetegn ved demokratiet: maktfordelingsprinsippet, politisk likhet(allmenn stemmerett), åpne hemmelige og frie valg.

Ytringsfrihet, pressefrihet, organisasjonsfrihet, forsamlings/demonstrasjonsfrihet, religionsfrihet, lav eller ingen korrupsjon, lav grad av innflytelse fra fremmede makter og rettsstat.

- I en rettsstat må alle statens representanter vise til lovlig fattede vedtak når de griper inn i borgernes liv = legalitetsprinsippet. Habeas corpus: pågrepne skal fremstilles for retten. Rettsstaten kan like gjerne defineres utfra hva den ikke er, for eks: sittende makt får uhindret gjenvelges, politiet arresterer folk uten grunn, politikerne kan bestemme utfallet av saker i en dom. Alle eksempler på ikke rettsstat, er gode eksempler på brudd på menneskerettighetene.
- Det motsatte av demokrati og rettsstat, er diktatur og vilkårlighet.
- Menneskerettigheter er lover og regler som definerer hvordan statene kan og bør behandle mennesker. Rettigheter til den enkelte borger uansett kjønn, etnisitet, språk og religion. Menneskerettighetene er gitt i to store konvensjoner ut fra FNs menneskerettserklæring i 1948(30 artikler) alle stater som ratifiserer/skriver under på konvensjonene forplikter seg til å bli vurdert av en ekspertkomité som sjekker oppfyllelsen av konvensjonene. Menneskeretten gis ikke nasjonalt, men som ett sett avtaler mellom stater, som setter rammer for politisk maktutøvelse på områder som juss, helse, arbeid, utdanning, kultur og politikk.
- De to konvensjonene: sivile og politiske rettigheter, og økonomisk sosiale og kulturelle rettigheter. Som går på henholdsvis: sikring av mennesker mot overgrep fra myndigheter, frihet fra tvang, tortur og fengsling uten dom, og rettigheter til en viss ytelse fra staten, arbeid, utdanning, og en viss levestandard.
- FNs menneskerettighetserklæring uttrykker ambisjoner om å bygge stadig bedre samfunn og styreformer.

- Kan sees en sammenheng der landene som stod bak menneskerettighetserklæringen og videreutvikling har røtter i demokratiet, som igjen gjenspeiler ønsket om å styrke og bevare demokratiet bygget på menneskerettigheter.
- Individet er det sentrale både i demokratiet, (rettsstaten) og menneskerettighetene. Demokratiet gir enkeltmennesket frihet til å stemme og å delta i politikken. Menneskerettighetene gir staten plikt til å oppfylle de rettighetene enkeltmennesket har overfor staten.
- Grunnet for et godt demokrati er nedfelt i menneskerettighetene, universelle regler.
- gjere greie for styreforma og dei viktigaste politiske styringsorgana i Noreg og drøfte fleirtalsdemokratiet i forhold til urfolk og minoritetar
 - I Norge har vi monarki, med statsminister som styrer på vegne av kongen. Kongen har ingen reel makt.
 - Parlamentarisme: at regjeringen må stå til ansvar for stortinget, ha tillit fra et flertall i stortinget for å kunne styre. Enhver regjering sitter på stortingets nåde. Stortinget kan når som helst tvinge regjeringen til å gå av ved å stille et misstillitsforslag. Hvor regjeringen må gå av hvis flertallet i stortinget mener det. Men regjeringen kan i motsetning legge press på stortinget ved å stille kabinettsspørsmål. True med å gå av hvis ikke den får viljen sin.
 - I Norge bygger demokratiet på maktfordelingsprinsippet hvor makten er fordelt mellom 3 uavhengige/balanserende organer. Domstolene er totalt uavhengig av storting/regjering, mens regjering og storting balanserer hverandre.
 - Stortinget er Norges nasjonalforsamling og består av 169 representanter/mandater. Hvert enkelt fylke har et visst antall representanter. Det er fordelingen av stemmer i hvert enkelt fylke som bestemmer hvilke partier som får inn representanter/ blir tildelt mandater for de neste 4 årene. På stortinget ordner partiene seg i partigrupper med hver sin parlamentariske leder

for å diskutere hvordan de skal stille seg de ulike politiske sakene. Det valgt et presidentskap med en stortingsrepresentant for å organisere arbeidet i stortinget.

- Stortingets oppgaver: 3 sentrale: vedta nye lover, vedta statsbudsjettet og kontrollere regjeringen.
Storingsrepresentantenes oppgaver er å sette seg inn i de ulike sakene som stortinget skal ta stilling til. De ordner seg derfor i 13 ulike fagkomiteer. Hver enkelt sak blir først behandlet i en av komiteene. Det er her de først og fremst kan påvirke hverandre og fremme synspunkt.
- Regjeringen: den utøvende makten i Norge, sette stortingets vedtak til verks. Som oftest regjeringen som ber stortinget ta stilling til saker og vedta lover. Som regel de partiene som får flest mandater på stortinget som får danne regjering. Man ser på mandatfordelingen. Alternativene er flertallsregjering, koalisjonsregjering eller mindretallsregjering hvor den alltid er avhengig av støtte i stortinget for å utøve. Koalisjonsregjering krever at man blir enig om en politisk plattform.
- Den parlamentariske situasjon forteller om mandatfordelingen i regjering og opposisjonen på stortinget.
- Regjeringens oppgaver: forslag til statsbudsjett, utenrikspolitikk, forslag til nye lover, forskrifter til lover, ansvar for statlige bedrifter og institusjoner. Eks universitet sykehus forsvar.
- Regjeringens oppbygging: statsminister(partileder) er overhodet og representerer regjering utad både i utland og innland.
Statsminister velger statsråder under seg til å lede forskjellige departement. Regjering/statsminister kan også forme departementene. Ansatte i departementene er faglige eksperter som ikke er valgt. Vanligvis departementene som forbereder sakene som legges frem for stortinget.
- Lokalpolitikk(nærhet mellom folket og politikken). Lett bli stor avstand mellom storting og bygdene. Politikerne mister fort nærkontakten. Deles i fylkeskommune og

kommune(byparlamentarisme). Selv om det er lokalt selvstyre, blir det lagt klare rammer for politikken fra storting. Særlig to forhold: staten har sterk kontroll over økonomien, og staten pålegger en rekke oppgaver til lokalpolitikken. Dette for å hindre for store forskjeller lokalt i landet. Sikre like rettigheter til folket når det kommer til velferdstjenester utdanning osv.

- Lokal oppbygning: fylkeskommunen: innbyggerne i et fylke velger et fylkesting(storting), som igjen velger et fylkesutvalg(regjering) og en fylkesordfører. Ved siden av har vi fylkesadministrasjonen ledet av en ansatt fylkesrådmann. Vi finner en rekke etater ledet av hver sine etatssjefer. Oppbygning i kommune ligner: kommunestyre(storting) velger et formannskap(1/4)(regjering) som velger en ordfører. Ved siden av har man kommuneadministrasjonen ledet av en ansatt rådmann.
- Flertallsdemokratiet i forhold til urfolk og minoriteter: alle har like rettigheter innenfor det politiske systemet, men siden flertallet styrer, kreves det at de tar et visst ansvar når det kommer til minoriteter. Men fordi de er minoriteter, kan det være vanskelig for dem å nå frem i ulike politiske saker.
Samene: står i særstilling sammenlignet med andre minoriteter fordi de er definert som et urfolk. FNs internasjonale arbeidsorganisasjon, ILO, vedtok i 1989 en ny konvensjon (avtale om retningslinjer) om urbefolkninger og stammefolk i selvstendige stater. Denne konvensjonen er et folkerettslig forpliktende dokument om urfolks rettigheter. ILO konvensjonen sikrer urfolk samme statsborgerlige rettigheter som andre innbyggere i en stat, og forbyr diskriminering av urfolk. I tillegg pålegger konvensjonen storsamfunnet å respektere urfolks sosiale, kulturelle, religiøse og åndelige verdier og deres skikker og tradisjoner. Det blir også slått fast at urfolk skal ha de samme rettighetene som andre til utdanning. De har også rett til opplæring i sitt eget språk ved siden av landets offisielle språk.

Norge var den første staten som godkjente denne traktaten, og dermed forpliktet Norge seg til å endre og lage nye lover og regler for å sikre samene disse rettighetene. En viktig del av begrunnelsen for opprettelsen av Sametinget i 1989, er at samene ved å være i mindretall ikke når fram i ordinære demokratiske organer basert på flertallsdemokrati. Sametinget ble opprettet for å bøte på dette og på den måten gi samene en felles stemme i storsamfunnet.

- Den norske staten har forpliktet seg utifra internasjonale avtaler(menneskerettighetene i bunn) til å ta hensyn til minoritetene. Påleggelse av begrensinger i flertallsstyret. Hva med flertallets/majoritetens kultur? Hvordan løse dette?
- identifisere grunnleggjande skilnader mellom dei politiske partia i Noreg, og argumentere frå ulike politiske ståstader
 - grunnleggjande forskjeller i de norske politiske partier: vi skiller mellom en blå høyreside og en rød venstreside, vil dette være ytterpunktene i norsk politikk. Den borgerlige/liberalistiske/konservativistiske høyresiden mot den sosialistiske/sosialdemokratiske venstresiden. Høyresiden står for: privat eie, minst mulig offentlig regulering, begrenset stat privatisering, mindre vekt på likhet gjennom sosial utjevning, individets rett og frihet. Venstresiden står for statlig eie og en sterk stat, sterk offentlig regulering, statlig samfunnsstyring, velferdsstat omfordeling til lavere samfunnslag og individets frihet må balanseres mot like muligheter for alle.
 - I Norge har vi 8 partier av nevneverdig betydning. Hvis vi trekker en linje fra venstre til høyre vil de forskjellige partiene spres jevnt over fra ytterkant til ytterkant. Rangert fra høyre til venstre blir rekkefølgen: FRP, Høyre, Venstre, KRF, SP, AP, SV, og Rødt.
 - Høyre og FRP er de mest konsekvente ikke-sosialistiske partiene. Venstre SP og KRF regnes også som ikke-sosialistiske, men tar ofte standpunkt som ligger nærmere AP og kalles mellompartier. den ideologiske avstanden har blitt mindre med årene. Man er

mer villig til å inngå kompromiss for å tilfredsstille flest mulig.
2005= første koalisjonsregjering med sosialistiske og ikke sosialistiske partier sammen.

- I dagens valgsamfunn er det ofte spesielle saker som trekker velgere, som fører partiene ut på jakt etter de gode sakene.
- Mandatene til stortinget er fordelt utover de forskjellige valgkretsene i forhold til innbyggertall og areal. Samtidig er det 19 utjevningsmandat, ett for hvert fylke, for å sikre proporsjonal representasjon og matematisk likhet. Forholdstallsvalg.
- Hva står de politiske partiene for:
- gjere greie for sentrale kjenneteikn ved norsk økonomisk politikk
 - Norsk økonomisk politikk: Den norske økonomien kan kalles en blandingsøkonomi, en blanding av markedsøkonomi og statlig styring av økonomien. – der samfunnsnødvendig produksjon ikke er markedsøkonomisk drivverdig for eks lokalaviser, kollektivtransport jordbruk og NRK. Staten griper inn med lovgivning og skatte- og avgiftspolitik, og med konsesjoner, toll kvoter og subsidier. På enkelte markeder er styringen sterkere: I jordbruket hvor staten regulerer toll på import og subsidier til norsk jord/landbruk for å holde prisene konkurransedyktige.
 - Fordeling av goder og byrder: staten til en viss grad gjeldende ved lovgivning skatte- og avgiftspolitik. Jordbrukssubsidiering er eksempel.
 - Produksjonsmidlene: privat eier mest, men staten også en del.
 - Produksjon og salg: stor grad markedsstyrt, men staten griper inn med lovgivning: arbeidsmiljøloven, kjøpsloven, markedsføringslove og regulering av giftige stoffer som alkohol og tobakk. Også kontroll for å hindre salg av helseskadelige produkt.
 - Konkurransetsetting: private får tilby konkurranse i tjenester som blir sett på som offentlige.
 - Offentlig sektor sysselsetter ca 30%
 - Statsbudsjettet påvirker samfunnsøkonomien!

- Mål for politikken: høy sysselsetting, høy økonomisk vekst(staten kan skattelegge overskuddet), viderutvilke velferdssamfunnet, rettferdig fordeling av godene og bærekraftig utvikling.
- Virkemidler: finanspolitikk(statsbudsjettet), penge og kredittpolitikk og offentlig sparing.
- Statsbudsjettet: 1.prioritering/fordeling: hvis politikerne velger å prioritere noen områder, går det på bekostning av andre. Hvis politikerne er misfornøyde med fordelingen, kan den bruke budsjettet til å endre(eks skattelette til fattige og skatteøkning til rike = omfordeling av byrder og goder) 2. Skatter og avgifter: hvem som skal betale for oppgavene til staten og kommunene. Skatte- og avgiftslette vil også kunne varme opp økonomien. Og motsatt kjøle den ned. 3. Budsjettstørrelsen: hvor stor del av verdiene i samfunnet som blir brukt av det offentlige. Mindre budsjett = mindre velferdsgoder. Stort budsjett setter fart i en kjølig økonomi, hvor det skapes arbeidsplasser men kan også påvirke inflasjonen. For høy inflasjon fører på lengre sikt til tapte arbeidsplasser. 4. Budsjettbalansen: i kjølige tider anbefales et ekspansivt budsjett(underskudd) for å skape økonomisk vekst og arbeidsplasser. Motsatt kan et kontraktivt budsjett kjøle ned en varm økonomi fordi det trekker inn kjøpekraft og folk får mindre mellom hendene. I en allerede varm(høykonjunktur) økonomi vil et ekspanderende budsjett kunne overopphete økonomien og føre til høy inflasjon.
- Renten påvirker også samfunnsøkonomien. Fastsatt av Norges bank, tidligere regjeringen. Lave renter kan føre til prisvekst og igjen tapte arbeidsplasser. Høy rente kan kjøle ned en varm økonomi.
- Offentlige sparing: statens pensjonsfond – utland. Investert i utlandet for å hindre inflasjon i norsk økonomi og ødelegge eksportnæringen. Sparing for å sikre bærekraftig utvikling til kommende generasjoner. Handlingsregelen.

- diskutere hovedprinsippa for den norske velferdsstaten og dei utfordringane den står overfor
 - **bakgrunn: framvekst av arbeiderklasse, middelklasse og stemmerettsutvidelser.** Norge er i følge FN verdens beste land å bo i.(fersk rapport 2010) velstand måles i BNP, helsetilstand og utdanningsnivå, men nye parametre, som måler skjevfordeling nasjonalt, forskjeller mellom kjønnene og ekstrem fattigdom, er kommet i den ferske rapporten. Definisjon: alle får tilfredsstilt sine grunnleggende behov, og ingen faller utenfor.
 - **Hovedprinsipp: myndighetene bruker sin politiske makt til å gi innbyggerne sosial, helsemessig og økonomisk trygghet. Finansiering gjennom progressiv beskatning. Universalisme, tilgjengelig for alle, men noe er behovsprøvd(sosialhjelp), inntektsbasert(arbeidsledighetstrygd) og ansiennitet(pensjon) stor offentlig sektor, en aktiv stat, blandingsøkonomi. Statlig eierskap. Regulering av markedet. Sikre alle en viss minimum levestandard. For å nå målene er det opprettet en rekke ordninger:**
 - **Velferdsordninger: barnetrygd/kontantstøtte, foreldrepenger, arbeidsledighetstrygd, sykelønn, uførepensjon, alderspensjon, og sosialhjelp. I tillegg regnes utdannings- og helsetilbudet(se på for eks USA). Viktig i Norges velferdsstat er NAV.**
 - **Utfordringer: eldrebølgen, 30 30 30 fordeling. Oljerikdommen tar slutt. Økende andel trygdede. Dropouts fra skole, særlig unge innvandrere. Lav befolkningsvekst. Den kan stå overfor et legitimitetsproblem! "jeg kan betale for meg og mine, hvorfor skal jeg betale for alle andre?" økende innvandring. Økende forskjeller, og fremtidens pensjonskrav.**
 - **Fremtidens velferdsstat: forandre fokus, hvor vil vi, hva vil vi? Hundreårsmålene. Vi er nå på toppen, hvor skal vi videre. Umulig med samme materielle vekst, lykkelighetsvekst? Energiressurser? Globalt miljø? Mange utfordringer.**

Kultur

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- definere omgrepet kultur og gje døme på at kultur varierer frå stad til stad og endrar seg over tid
 - **definisjon:** de verdier kunnskaper og ferdigheter som overføres fra generasjon til generasjon. Kan også defineres som: en periodes/samfunns/gruppes samlede åndelige og materielle virksomhet (særlig vitenskap kunst religion og litteratur). Vel så viktig er normer, holdninger og verdier. Kultur er knyttet til både fortidens tradisjoner og nåtidens forandringer. Legger til grunn felles referanseramme for kommunikasjon(noe nordmenn forstår men ikke en danske). Kultur kommer til uttrykk i skikker, vaner, klær, hilsemåter, mat, musikk osv. Felles kultur har de som lever i "samme verden", har samme språk og og kan kommunisere uten problemer. De har det samme verdigrunnlaget og mange av de samme erfaringar. Kultur er alt som er skapt av menneskene.
 - **Kulturell globalisering:** reise, kommunikasjon, media, internett osv...amerikansk kulturs innflytelse. Kulturene i verden blir mer lik hverandre, men samtidig mer fragmenterte, mange delkulturer. Verden kommer tettere innpå og vi får oppleve og se mye mer forskjellig. Forandrer oss og får oss til å tenke/reflekter over hva identifiserer oss med.
 - **Delkulturer:** undergrupper innen hovedkulturen: brannsupportere, toppidrettsutøvere. Og at en snowboarder i Norge gjerne identifiserer seg mer med en snowboarder fra USA enn en pensjonist fra Norge.(samtidig som de deler mye "norsk" kultur også)
 - **Variasjon i tid og sted:** hva skaper kulturforskjeller: språk, religion, tradisjon og skikker, klima og geografi(skandinaviere har verdensrekord i å stå langt unna ved samtale i følge studie), tilgang på teknologi, økonomi.
 - Det er lett å se at kultur forandres over tid. Sammenlig norge med i dag og for 100 år siden. Ungdomskultur med 1960 og i dag. Samfunnet forandrer seg.

- **Variasjon i sted: kultur varierer, fra sted til sted, by til by, land til land, verdensdel til verdensdel. Det finnes store kulturelle variasjoner kloden over. Også i Norge finnes det mange kulturelle forskjeller. Utallige forskjeller å vise til. Noen eks: øst vest i Norge (motkulturene til bykulturene på vestlandet), ulike skolekulturer avhengig om det er yrkesrettet eller studiespesialiserende. Innen de forskjellige religionene. Nord til sør Europas syn på begrepet tid. Monokron og polykron tid.**
- **Etnosentrisme (utfra egen kultur) og kulturel relativisme (forståelse).**
- **Norsk kultur: ægalitært (likhet), uhøflig. Individualistiske (vi gir friheter inntil ett visst punkt), likestilling (Norge blant de ledende i verden), religionsfrihet, ytringsfrihet.**
- presentere hovedtrekk ved samisk kultur i dag og reflektere over hva det vil seie å være urfolk
 - Samisk kultur: samene er spredt over den nordlige halvkule i 4 land. Kalles Sápmi. Ca 50-80 000 mennesker. I Norge er de norske statsborgere og kan registrere seg i samemanntallet. Ett stort flertall behersker både norsk og samisk. De har rett til samisk undervisning i skolen. Ble i 250 år utsatt for en bevisst fornorskningsspolitikk (skulle bli norske, plassert på internatskoler med forbud mot alt samisk, fjerne spor av naturreligion) fra 1960 – politikerne innså feilgrepet. Viktige kjennetegn: flagget, språk, klesdrakt, ritualer som er knyttet til naturkreftene (fra den gamle naturreligionen), joik, reindrift, bygger på naturressurser.
 - Urfolk: FNs definisjon: Et folk som har bevart eller delvis bevart sin kultur, verdier og institusjoner, og som levde innen et visst område inntil en stat ble etablert og storsamfunnet tok over. Vi ser igjen: jeger/sanker/fisker – nomadekultur. Forsøkt assimilert inn i storsamfunnet. Reservater. Har beholdt deler av sin opprinnelige kultur. 1989: ILO (International Labour Organisation) – konvensjon 169: skal beskytte urfolk mot overgrep fra stater. Sier at urfolk har rett til å bevare og videreutvikle egen kultur og språk. I tillegg er det bestemmelser om rettigheter til naturressurser og besittelsesrett til

de natur og landområder de bruker. Norge var første land til å ratifisere konvensjonen. En pådriver internasjonalt. Konvensjonen gjelder kun de stater som ratifiserer den, utenom kan ikke stater straffes for overtredelser.

- beskrive hovedtrekk ved kulturen til nokre minoriteter i Norge og drøfte utfordringer i fleirkulturelle samfunn
 - **hovedtrekk i kulturen til noen minoriteter i Norge: Etnisk gruppe = mennesker som har en forestilling om kulturelt fellesskap og et antatt felles opphav.(språk religion kultur historie..) romanifolket, de reisende, lever av å reise rundt sammen med familien og selve varer og tjenester, gjerne på markeder. Sterke familieband, frihet, eventyrlyst, flittighet, musikalske, temperemant. Møtt med fordommer og undergravende behandling lenge. Ble med hjemmel i lovverket forsøkt begrenset. Men 2005 bondevikregjeringen erstatning og fond til folket.**
 - **Utfordringer i flerkulturelle samfunn: stereotypier som oppavler negative fordommer om ulike etniske minoriteter. Toleranse: toleranse av arrangert ekteskap i Norge, lovforbud av tvangsekteskap. Språklige utfordringer, mange innvandrere sliter med norsk. Isolasjon og forventning om fornorsking. Innvandrerungdom er overrepresentert av dem som ikke fullfører videregående opplæring. Høyere arbeidsledighet blant innvandrere. I følge norsk lov skal ikke hudfarge eller etnisk bakgrunn ha noe å si for jobbsøking, men realiteten er annerledes. Etniske minoriteter har vanskelig for å nå frem i politikken. Siden de ofte vil drukne i mengden når det kommer til politiske valg.**
 - **Norge er sekularisert i det offentlige rom. Skolen skal bygge på humanistiske verdier! Religionsfrihet og ytringsfrihet. Ytringsfrihet kontra blasfemi. Neon vil at hets av religion skal likestilles med rasisme.**
 - **Kvinnesyn/kjønnsroller. Arrangerte ekteskap.**
 - **Integrering-fungere i samfunnet.**

- forklare kvifor fordommar oppstår og diskutere korleis framandfrykt og rasisme kan motarbeidast
 - **fordommer: negative stereotypier som er overforenklede forestillinger om en gruppe mennesker. For eksempel får muslimer verden over unngjelde fordi en liten gruppe bruker religion som utgangspunkt for terrorisme. Frykt misforståelser og generalisering er grunner til fordommer.**
 - **Motarbeid mot fremmedfrykt og rasisme: man må forstå fremmede kulturer. Være åpen mot dem. Kulturrelativistisk syn, men ikke et naivt et. Man må ikke forstå seg i hjel på ting. Gjensidig respekt for hverandre. Alle er like mye verd og skal ha like muligheter i samfunnet. Samtidig som alle må følge de samme reglene og retningslinjene. Alle grupper må respektere og forstå at det finnes ulike måter og leve på innen de norske samfunnsrammene.**
 - **Økt kontakt, vil kunne forebygge fremmedfrykt. Hvis man kjenner noen, liker man ofte disse.**
- gje døme på korleis religion og etnisk variasjon påverkar samfunn og kultur
 - **Norge var et kristent land, og har fortsatt i dag en statskirk og bygger på kristne verdigrunnlag, men landet er langt fra kristent. De som betegner seg selv som personlig kristne er en mindre gruppe, et mindre antall i statskirken, og resten i diverse kirkesamfunn. Men kristne tradisjoner viser seg sterkt på den norske kalenderen, jul, påske, pinse, kristihimmelfartsdag osv. Det norske(og vestlige) samfunnet er de senere årene sterkt sekularisert. Vitenskapelige forklaringar skyver religionens tilbake. Et følsomt område som skaper debatt, for eks om den kristne formålsparagrafen i skolen. Også spørsmålet om kristen formålsparagraf hindrer religionsfrihet? Norge er et pluralistisk samfunn.**
 - **Etnisk variasjon gir et mer fargerikt samfunn, men byr også på en del utfordringer. Samfunnet endres og må ta stilling.**

- Religion er valgfritt? Kommer ann på hvilken kultur man hører til. Noen steder betyr det brudd med familie venner og sosial krets, og er ikke et reelt valg. Religion står MYE sterkere i noen kulturer.
- Nye problemstillinger, for eks delt undervisning i svømming/gym.

Internasjonale forhold

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- definere omgrepet makt og gje døme på korleis makt blir brukt i verdssamfunnet
 - **makt:** å få andre til å handle i tråd med ens egne ønsker. Å få andre til å handle annerledes enn om de fikk bestemme selv. Makt i verdenssamfunnet kan deles i økonomisk, militær og ideologisk makt. En rik stat vil ha mange mindre stater som er avhengig av handel og tilgang på kapital og teknologi. Norge er en liten stat som importerer ca halvparten av det vi forbruker og er derfor avhengig av utenforliggende forhold. Oljeprisen for eks bestemmes utenfor Norge. En sterk militærmakt vil kunne true med å gå til krig. Militær makt uttrykkes ved styrker og hvilke våpen det er i besittelse av. Ideologisk makt er makt over tanker verdier følelser og selvoppfatning, påvirke andre uten bruk av økonomisk eller militær makt. For eks den kalde krigen. Motstående ideologier.
 - Hvordan blir makt brukt i verdenssamfunnet:
 - Det store verdenssamfunnet mangler et felles verdigrunnlag og en fellesskapsfølelse. Det har bare suverene stater.
 - I verdenssamfunnet finnes det intet storting som i Norge som kan vedta felles lover som gjelder for alle. Det finnes kun internasjonale/mellomstatlige organisasjoner eller nettverk av stater som har inngått en rekke mellomstatlige avtaler/traktater/regler/retningslinjer seg i mellom. Dette kalles FOLKERETTEN.
 - I det internasjonale samfunn vinnes det ingen vedtatte lover eller regler som gjelder alle. Finnes bare regler og avtaler som er

vedtatt stater i mellom og som bare gjelder dem som har undertegnet/blitt enig om de. Slags frivillighetssystem. For eks FNs konvensjon for barns rettigheter, som ikke er undertegnet av USA eller Somalia per 2008.

- Det eksisterer heller ingen internasjonale domstoler som forplikter alle. Det finnes internasjonale domstoler, europeiske menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg, og den internasjonale domstolen i Haag. Men en dom fra disse domstolene er ikke reel/gjeldende med mindre staten har anerkjent domstolenes rett til å dømme (for eks ratifisert konvensjonene som dommen hviler på)
- I verdenssamfunnet finnes det ingen formell utøvende makt. Alle stater er suverene, og ingen kan i utgangspunktet bestemme over en annen. Ingen internasjonal domstol kan straffe en stat som for eksempel bryter Folkerette, med mindre staten har anerkjent domstolens rett til å dømme dem. Det finnes ikke noe internasjonalt politi/maktapparat som kan gripe inn og sørge for at lover og dommer blir overholdt.
- De aller fleste stater jobber for egeninteresse, legitimt at politiske ledere først og fremst må ta hensyn til borgernes egeinteresser, selv om det går utover andre stater. (for eks subsidiering/tollbarrierer)
- Legitim makt: nasjonal utøver staten Norge legitim makt, vi har gitt politiet makt til å bruke makt mot oss. Internasjonalt er det verre. Vanskelig å definere legitim makt. En ting er FNs sikkerhetsråd med 5 faste + 10 land på omgang som kan vedta resolusjoner som gir mandat til inngrep hvis det skulle være alvorlige brudd. For eks gav sikkerhetsrådet mandat til inngripen under Iraks okkupasjon av Kuwait i 1999. Dette blir sett på som legitim makt internasjonalt. Men da USA i 2003 angrep Irak for å styrte Saddam, hadde de ikke medhold i FNs sikkerhetsråd, men likevel støtte av flere store land. De utøvde da ikke legitim makt.

Dette viser også hvor stor makt superstaten USA har i internasjonal sammenheng.

- **Maktforhold mellom stater: imperial makt: russlands kontroll over tidligere frie republikker under sovjet. Hegemonial makt: en stat har så stor makt at den begrenser andre stater internasjonale handlefrihet.**
- **Skiftende maktforhold: multipolart til bipolar til unipolart og tilbakeigjen.**
- **Samarbeid er som oftest mer riktig enn konflikt. Stater samarbeider og utøver INNFLYTELSE på hverandre.**
- **Både stater alene og organisasjoner har makt. Store internasjonale organisasjoner som FN, EU, NATO har mange stater som medlemmer, hvor de kjemper for egne økonomiske og militære interesser. Det finnes også en rekke ideelle organisasjoner som Amnesty, røde kors, OSSE, som kjemper for å styrke verdier som demokrati, fred og menneskerettigheter.**
- **Flernasjonale selskaper er store aktører internasjonalt og kan i kraft av sine enorme økonomiske ressurser (noen har budsjett på størrelse med staters) utøve makt.**
- **Organisert kriminalitet, mafia, er også et stort problem. Menneskehandel, prostitusjon, våpen, narkotika osv..**
- **Terrorgrupper utøver også makt internasjonalt. Men al Qai da kan for eksempel sees på som en ideell organisasjon som forsvarer hellige verdier fra vesten.**
- **forklare omgrepet globalisering og vurdere ulike konsekvenser av globalisering**
 - **Globalisering: stadig økende flyt av varer/tjenester, kapital, mennesker og ideer/kunnskap på tvers av landegrensene. Globalisering er en samlebetegnelse for de prosessene som bidrar til å redusere betydningen av geografisk avstand, og som skaper økende samhandling og avhengighet mellom verden folk og stater.**
 - **Særlig siden 2. Verdenskrig.**

- Billigere og mer effektive transportsystemer, standardisering
- Nedbygging av handelsbarrierer, transnasjonale selskaper.
- IKT – revolusjon, den digitale revolusjon.
- Alle dette er med på å gjøre alt mer tilgjengelig, reise, utdannelse i andre land, kommunikasjon på tvers, opplevelser av andre kulturer og steder, også økonomiske sammenvevninger, og internasjonalt samarbeid.
- Økonomisk globalisering: regionale frihandelsområder, EFTA, EØS, ASEAN, Internasjonalt finansvesen, transnasjonale selskaper, internasjonal arbeidsdeling, lavere råvare - og transportkostnader + skatte- og avgiftsnivå utgjør faktorer for lokalisering. Pc-en består av deler produser over hele verden av underleverandører basert på internasjonal arbeidsdeling slik at delene kommer fra ulike land, men er satt sammen til ett produkt i et siste land. 1. Produksjon og handelsnettverk, transnasjonale selskaper med underleverandører og avdelinger i mange land. 2. Globale finansnettverk: overføringer av kapital(lån eiendom aksjer eierskap valuta osv) de forskjellige finansmarkedene nær knyttet gjennom elektronikken, små endringer forplanter seg, FINANSKRISEN.
- Positive følger av GLOBALISERING: mer åpen verden skaper økt kontakt mellom kulturer og folkeslag, som kan føre til økt forståelse og toleranse og mindre frykt. Et mer åpent samfunn gjør det lettere å oppdage urettferdighet og utnyttelse av svake grupper. Gjensidig avhengighet kan skape konfliktreduksjon og økt samarbeid istedenfor konflikt, som alle vil tape på. Når det blir lettere å krysse grensene for kapital varer mennesker og ideer, fører det til at vi får en bedre utnyttelse av ressursene, varer produseres der det er naturlig, kapitalen flyttes der den trengs, og arbeidskraft kan flyttes dit den trengs og brukes til det den gjør best. Gir også økt velstand i større områder. Det kan pekes på at vestens kultur og tenkemåte får økt innflytelse(ideologisk makt), som bygger på likhet og like

rettigheter, vestens kultur vil søke å få flere til å undertegne på for eks menneskerettighetene, som ble opprettet av vestlige land, og pådrevet av vestlige demokratiske land. Men det blir også for enkelt å si at vesten får overtaket, det kan også føre til økt bevaring av motstående og andre kulturer. Motvekt.

- Negative følger: kulturell ensretting(vil vestens markedsøkonomiske nyliberalistiske ideer spre seg og føre til knallhard og brutal konkurranse? Der de sterkeste, mest brutale og meste hensynsløse vinner, som til sist fører til monopoler hvor forbrukerne er tapere? Tror egentlig ikke det. FN) de enorme transporten av varer på kryss og tvers er en stor belastning på miljøet, fossilt brensel skaper global oppvarming. Økt konkurranse på verdensmarkedet fører til utflagging av industri fra rikere vestlige land, som igjen fører til arbeidsledighet. Selv om det totalt sett fører til vekst, blir de fattigste fattigere(fersk FN rapport, 1,3 på 1,25\$ om dagen) uskjevt varebytte mellom de rike og fattige. Billige råvarer.
 - En annen konsekvens verdt å nevne, overnasjonal rettsutvikling som norske myndigheter har støttet, er Norges formelle suverenitet svekket. Forhold av betydning for norske interesse avgjøres av politiske og økonomiske aktører utenfor Norges grenser.
- gje dømme på internasjonalt samarbeid og beskrive Norge som internasjonal aktør
 - Internasjonalt samarbeid: som man ser kan verdenssamfunnet beskrives som kaotisk, men dette er bare delvis sant. Det er mange måter å samarbeide på i det internasjonale samfunn. INTERNASJONALE AVTALER, hvor flere stater går sammen og blir enig om regler for hva den enkelte stat har lov til å gjøre. For eks, kyotoavtalen, som bestemmer hvor mye CO2 utslipp et land har lov til å slippe ut. Og landminekonvensjonen som forbyr produksjon, bruk og lagring av landminer.

- En måte å samarbeide på, er gjennom internasjonale organisasjoner. Vanlig å skille mellom mellomstatlige(overnasjonale hvor stater er medlem) organisasjoner, eks: EU, NAFTA, NATO, WTO, AU, OSSE,OECD og ikke statlige organisasjoner. De er som oftest sammenslutninger av organisasjoner fra flere land. Og har som mål at man på tvers av landegrener skal jobbe mot et felles mål. Eks: Røde Kors, Amnesty, WWF.
- Problem: ofte manglende sanksjonsmuligheter, og basert på frivillighet, ingen kan tvinges til å være med i noe samarbeid.
- Norge som internasjonal aktør:
- Norge er et lite land, og har ingen ambisjoner eller historie som stormakt= tillit og kredibilitet. Blir ikke beskyldt for å ha en skjult agenda med humanitær/diplomatisk arbeid. Norge var med fra starten i FN, Trygve Lie som første leder(generalsekretær) og har bidratt med personell i ulike sammenhenger.
- Ønsker å være en humanitær stormakt. Støtter FN. Tidlig ute med å signere avtaler og gå i forveien. Fungert som uavhengig fredsmekler for eks i Midtøsten med osloavtalen. Norge gir mest prosentvis av BNP,
- Kan diskuteres i hvor stor grad Norge har lyktes, fordi vi ikke er så forskjellig fra andre vestlige industriland. For eks har vi uttrykt overfor WTO at vi ønsker å beskytte norsk jordbruk, som blir litt selvmotsigende, ettersom det hindrer fattige land å få innpass i vestens markeder og dermed økonomisk vekst.
- Vi er en stor oljenasjon vs kyotoavtalen. Også selvmotsigende.
- Oljefondet som miljøinvestering, gir 3 mrd til foretak mot regnskoghogst, men samtidig investerer i selskaper som driver hogst.
- IWC - internasjonal hvalfangstkommisjon, Norge dreit i det på 90 tallet.
- Kritisert for restriktiv innvandringspolitikk.

- gjere greie for FNs arbeid med fred og menneskerettar og forklare FNs rolle i det internasjonale arbeidet for urfolk
 - **FN: 1945, i kjølvannet av krigen. Mål: arbeide for fred og sikkerhet i verden. Et organ for løsing av mellomstatlige konflikter og dialog. Trygve Lie. Fra 50 – 192 land. Finansiert gjennom medlemsavgift og bidrag, særlig fra rike land.**
 - **FNs oppbygning: stor organisasjon som består av en rekke underorganisasjoner. HOVEDFORSAMLINGEN: alle medlemmer deltar med hver sin stemme. Viktige spørsmål drøftes ved høringer og avstemninger. Det fattes vedtak/resolusjoner, men som ikke er bindende for landene – begrenset hvor mye reel makt hovedforsamlingen har.**
 - **Det mektigste organet er sikkerhetsrådet: 5 faste + 10 på omgang. De faste har absolutt veto(utslag i den kalde krig) behandler sikkerhetspolitiske spørsmål: hvordan konflikt kan unngås. Medlemslandene har plikt til å følge sikkerhetsrådets resolusjoner. Hvis ikke kan det få militære eller økonomiske sanksjoner. Tvangstiltak.**
 - **Sekretariatet står for daglig drift. Generalsekretæren og FN sekretariatet administrerer og koordinerer de vedtak som fattes.**
 - **FNs fredsarbeid: hemmet under den kalde krigen. Vendepunkt Kuwait 91, da Russland med USA.**
 - **Fredsbevarende operasjoner: sikre fredsavtaler, våpenhviler. Observatører. Skjold. Forutsetter at begge partene ønsker at FN skal spille en slik rolle.**
 - **Diplomati: få partene til å møtes ved forhandlingsbordet. Forhindre konflikt ved styrker eller observatører.**
 - **Militær makt: I krigssituasjoner har FN grepet inn med militær makt for å tvinge frem fred.**
 - **Fredsbyggende og humanitært arbeid: etter at en krig er over for å få land på fote igjen. Avvæpning, gjenoppbygging, hjemvending av flyktninger og hjelp til å gjennomføre demokratiske valg.**

- Medlemslandene stiller med styrker og personell.
- FNs problem: har ikke mandat til å gripe inn i indre annliggende/borgerkriger. Vetoretten til faste sikkerhetsrådsmedlemmer. Ingen egne styrker. Avhengig av bistand og kontingent. I FNs råd for menneskerettigheter sitter det land som ikke har så stor interesse i menneskeretten. Maktesløs mot USA som påtok seg rollen som verdenspoliti i 2003.
- Menneskeretter: 10 desember 1948, vedtok FN verdenserklæringen om menneskerettighetene. I 30 artikler. Slår fast at mennesket har visse grunnleggende rettigheter/naturlige rettigheter som ingen, ikke engang staten kan ta fra oss. Men det er en viljeserklæring, de som vil følger den. Derfor vedtatt to konvensjoner:
 - Sivile og politiske rettighetene: regler som skal sikre mot overgrep fra myndighet i eget land. Rettsstat, tvang, tortur, fengsling uten dom...ytringsfrihet, religionsfrihet, valgfrihet, politisk likhet
 - Sosial økonomiske: rett til visse ytelser fra staten, arbeid utd, og en viss levestandard.
 - Konvensjoner er mer forpliktende enn erklæringer for landene som godkjenner dem. Også en barnerettskonvensjon, og konvensjon mot diskriminering av kvinner.
- FNs kommisjon for menneskerettigheter: eneste mellomstatlige organ som holder åpne møter om menneskerettighetene, her kan det klagen inn, og de gjøres oppfølging og observasjon.
- Til tross er bruddene mange og alvorlige, både blant de som har akseptert de og de som ikke har det.
- FNs rolle i det internasjonale arbeid for urfolk: urfolk = en folkegruppe som var den første til å bosette seg i et område som senere har blitt erobret og befolket av andre folkegrupper. Har som regel særegen kultur basert på naturresurser og et eget språk eller andre kulturelle kjennetegn som skiller seg fra den

dominerende befolkning. Eks samer, inuitter, eskmoer, aboriginene. 3070mill i 70 land.

- Konvensjon i ILO(int.lab.org) 1989 som sier: bevare og videreutvikle språk og kultur og samfunnsliv. Undervisning på eget språk. Rett til å bli tatt med på råd i viktige politiske beslutninger. Beskyttelse mot rasisme og assimileringforsøk. Helse. Eget forum under FN for urfolk.
- Ratifisering = endelig godkjenning = kan bli dømt for misligholdelse.
- Konvensjoner: havrettskonvensjonen(utnyttelse av havets ressurser), flyktningekonvensjonen(behandling av flyktninger), Genève konvensjonen(bl.a. behandling av krigsfanger) landminekonvensjonen.
- gjere greie for EU sine mål og styringsorgan og diskutere Norge sitt forhold til EU
 - EU: 500mill innb. 27 land. Dannet for å hindre ny krig i Europa. Kull og stål union.
 - EUs mål: FREDSSKAPENDE prosjekt. det indre marked, frihandelsområde, med 4 friheter: fri flyt av varer, tjenester, kapital og arbeidskraft. Bort med grensekontroll, felles standarder(CE merking, miljøstandarder),harmonisering av avgiftssystem. Den europeiske monetære union , felles valuta, egen sentralbank for fastsettelse av rente for euroen. Felles forsvars og utenriks politikk, opprettelse av en liten hær. Samarbeidet har blitt tettere og mer forpliktende. Overnasjonalitet. Utjevning av forskjeller mellom medlemslandene, brukt store summer på å støtte de fattige(infrastruktur)
 - Et siste mål som kan nevnes er målet om en Europeisk stat, med land som delstater og en felles grunnlov, men foreløpig forkastet.
 - Styringsorgan: europaparlamentet, ministerrådet/rådet, EU-kommisjonen og det europeiske råd.

- **Rådet/ministerrådet:** er EUs lovgivende forsamling, alle viktige vedtak skal godkjennes her. Statsråder fra medlemmene som deltar. Oppmøte etter saksområde.
- **EU-kommisjonen:** er EUs regjering, utøvende myndighet. Kommissærene utpekes fra egen regjering, men skal jobbe uavhengig av egen stat, og for EU. Forbereder lovforslag og saker for rådet, iverksette det som rådet vedtar.
- **Europaparlamentet:** folkevalgte forsamling. Rådgivende forsamling. Ja eller nei til lovforslag som kommer.
- **Det europeiske råd:** medlemslandenes regjeringssjefer. Utarbeider strategier. Retningslinjer. Toppmøte. Møtes to ganger i året.
- **Norge sitt forhold til EU:** stemt nei ved direkte folkeavstemninger i 1972 og 1994. Vekket stork engasjement blant befolkningen. Tett integrering gjennom EFTA/EØS. Halvt medlemskap. Vi har akseptert de 4 friheter. Flinkeste gutten i klasse-implementere eu direktiv i egen lovgivning. Flertallet i Norge frykter å miste råderetten over naturressursene og å svekkes i mulighetene til å bestemme i eget hus. Norge ville hatt svært begrenset innflytelse på EU.
- **EØS:**Hva omfatter avtalen?
- På de områdene som EØS-avtalen omfatter, skal norske borgere og bedrifter ha like vilkår som med borgere og bedrifter i andre EFTA- og EU-land.
- EØS-avtalen skal verne om De fire frihetene, det vil si den skal sikre at markedet ikke hindrer fri flyt av varer, tjenester, arbeidskraft og kapital.
- EØS-avtalen skal sikre like konkurransevilkår for alle EØS-landenes bedrifter ved: Harmonisering av regler og krav. Og felles konkurranseregler og regler for statsstøtte.
- EØS-avtalen skal fremme samarbeid på andre samfunnsområder, som miljøvern, forskning, utdanning, kultur med mer.
- Hva avtalen ikke omfatter?
- EØS-avtalen er ikke en tollunion, med felles tollsatser mot tredjeland,

dvs. at Norge kan ha andre tollsatser mot land utenfor EØS-området.

- EØS-området er ikke et felles marked for landbruksvarer, og har ikke felles landbrukspolitikk.
- EØS-avtalen omfatter ikke felles fiskeripolitikk og felles marked for fiskeprodukt. Avtalen gir likevel lavere toll og noe bedre markedstilgang for fiskeprodukt.
- EØS-avtalen omfatter ikke felles utenriks- og sikkerhetspolitisk samarbeid.
- EØS-avtalen omfatter ikke felles justis- og politisamarbeid.
- EØS-avtalen omfatter ikke felles skatte og avgiftspolitikk.
- EØS-avtalen innlemmer ikke Norge i EUs monetære union, det vil bl.a. si vi at vi ikke har Euro.
- EØS-avtalen gir ikke Norge mulighet til å bli representert i EUs politiske organer som Europaparlamentet, Rådet, Kommisjonen med flere.
- EUs problem: Vekstproblemer, økonomiske forskjeller, ulik grad av integrasjon, nasjonale vs det overnasjonale, små vs store land, lite demokratisk, synkende oppslutning blant folket. Tyskland kommer på banen.
- bruke digitale verktøy til å finne døme på ulike typar konfliktrar i verda og presentere ein aktuell internasjonal konflikt og forslag til å løyse konflikten
 - **Afghanistan: kommunist mot islam. Kommunist ut i 89. Men motsetninger. Kommunistisk styre styrtet av islam i 92. Sharialov. Taliban. Al Qaida . 2001 11 sept. Krig mot taliban og terror. Førte til utdrivelse av taliban, men fortsatt store konflikter. Kan lykkes med innføring av demokrati, men mange utfordringer. Problemet ligger DYPT. Ideologiske og religiøse motsetninger. Store kulturelle forskjeller. Taliban HATER vesten, mens vesten kommer og overtar/kontrollerer.**
- gjere greie for årsaker til at somme land er fattige og somme rike og drøfte tiltak for å redusere fattigdom i verda
 - **fattigdom: ABSOLUTT, EKSTREM OG RELATIV. 3 leger per 100 000 innb i Sierra Leone. Forventet levealder under 42. Globale**

forskjeller: Industrialiserte/post industrialiserte, NIC, MUL og U-land. 20 % av verdens befolkning bruker 80 % av verdens ressurser. De 500 rikeste har samlet inntekt til mer enn 400mill fattigste.

- Fattigdommens årsaker. Arven fra kolonitiden (råvareutbytte, tilfeldige landegrenser.) krig og konflikt: alvorlige konflikter, politisk ustabilitet som rammer sivilbefolkningen hardt. Korrupsjon: korrupte politiske ledere, og politisk vannstyre, ofte en ikke folkevalgt maktelite som tar alle pengene og fordeler mellom seg selv. Tørke: mange fattige land ligger i tørkerammede områder, også flom og sykdommer(naturkatastrofer.) Høy befolkningsvekts: vanskelig å gi alle tilfredsstillende skole/helse tilbud. Hiv/aids ++: hiv og aids rammer den arbeidsføre befolkningen. Utbytting: urettferdig handel. Gjeld: mange fattige land er tynget i gjeld, som ble tatt av korrupte diktatorer som brukte pengene på seg selv. Manglende infrastruktur, lite effektivt jordbruk, Ensidig råvareproduserende. I lands proteksjonisme. Manglende investeringer: Rike land ha i liten grad overført kapital og teknologi/investert i fattige land slik at det har kommet de fattige landene til gode.
- Eks: samtidig som en kopp kaffe har doblet seg i pris i vesten, får bøndene i Etiopia 1/3 av de det fikk for 5 år siden.
- Tiltak for å redusere fattigdom: Utviklingshjelp, sletting av gjeld, internasjonal handel.
- U-hjelp: kritisert for manglende resultater, lite kjennskap til mottakerland = utilsiktede konsekvenser(eks man gir masse klær til et land i Afrika som ødelegger det lille som var av klesproduksjon der). Avhengighet, vansker for lokalt næringsliv, klarer ikke å aktivisere lokalbefolkningen. Pengene havner hos korrupte ledere. Men kan lindre ekstrem nød og gi helsetilbud. Tusenårsmålene: halvere antall som lever i ekstrem fattigdom.

- **Sletting av gjeld: lån på 70-tallet, gjeldskrise på 80. Fall i råvarepriser stigende renter = mye penger til å betjene avdrag og renter. verdensbanken, FN. Mulighet for gjeldsslettelse, men stiler strenge krav i form av økonomiske reformer: kutt i offentlige utgifter, konkurranseutsetting, åpne for friere handel. Men kritisert fordi det går hardt utover velferd til befolkning. Vilåårene for gjeldssletting har blitt lettere for de fattigste. G8 møte 2005: enighet om å slette gjelden til de 18 fattigste. 19 land fikk innvilget etter vedtak i FN og IMF.**
- **Handel: utviklet seg en internasjonal arbeidsdeling på grunn av import og eksport mellom land. De fattige eksporterer mest råvarer, mens rike har mer sammensatt, men overvekt av ferdigvarer/industrivarer og tjenester. Prisen på industrivarer og tjenester har økt, mens prisen på råvarer har sunket. Fattige har fått stadig mindre igjen for eksporten, og har måttet kutte import for å kunne bødfo seg selv eller holde produksjon i gang.**
- gjere greie for kva som kjenneteiknar internasjonal terrorisme og reflektere over årsaker til terrorisme
 - **Terrorisme: definisjon, det har vært vanskelig å bli enige om en definisjon på begrepet internasjonalt. Men det finnes noen som mange er enige om: BEVISSTE OG PLANLAGTE AKSJONER FOR Å SKAPE FRYKT HOS ET STORT ANTALL MENNESKER GJENNOM BRUK AV TRUSSEL ELLER VOLD. Vanlig å skille mellom nasjonal eller internasjonal. Det finnes flere definisjoner: EN HANDLING SOM TAR SIKTE PÅ Å FREMME EN SAK GJENNOM BRUK AV VOLD ELLER TRUSLER.**
 - **Målsetninger: styrte regimer, fordrive okkupasjon, fordrive de andre, løsrivelse, hevn, straff. De vil uttrykke en politisk, ideologisk eller religiøs verdi. Markere hva de er imot eller hva de står for.**
 - **Kjennetegn Internasjonal terrorisme: 20. Århundredes terror har blitt mer omfattende og ødeleggende. som regel muslimsk(størsteparten) ofte unge utdannende, urbane som er**

bosatt i andre land enn hjemland (Storbritannia – ekstremistgrupper), marginalisering

- Årsaker til terrorisme: rapport fra terrorkonferanse i New York 2003(henger sammen) med målsetningene. Marginalisering hverdagsrasisme (Storbritannia). Mangel på demokrati og menneskerett = ingen veier til naturlig politisk innflytelse. Terror er løsning. Svake regjeringer = terrorgrupper vokser frem for å ta kontroll. Modernisering utenfor vesten: fordi det skaper motvekt mot vestens verdier. Protesterer med desperate virkemidler. Korrupte regjeringer: det vokser frem grupper som etter lang tid med urettferdighet og undertrykkelse tyr til terror. Ytterliggående ideologier av verdslig eller religiøs karakter(ekstremisme): rydde vekk alt annet for å bygge opp det nye perfekte samfunn. Målet rettferdiggjør midlene. Manglende tradisjoner for fredlig konfliktløsning: steder der det i lange tider har vært krig og væpnede konflikter. (Ønske om makt rett og slett.)
- Bekjempelse av terrorisme: militært. Etterretning overvåkning (USA i Norge!) dialog forhandlinger og innflytelse(toleranse) bedre sosiale og økonomiske kår(hindre korrupsjon og svake regjeringer) men dette er vanskelige områder pga store motsetninger.
- diskutere sammenhengen mellom økonomisk vekst, miljø og bærekraftig utvikling
 - Bærekraftig utvikling: Brundtlandkommisjonen i 1987. Definisjon: overlate kloden i "samme stand" til våre etterkommere. Eller: utnytte ressursene på en slik måte/utvikling slik at vi får tilfredsstilt vår generasjons behov, uten at det går på bekostning av kommende generasjoners muligheter til å tilfredsstille deres behov.
 - Fortsatt økonomisk vekst er nødvendig, kan ikke vente at de fattige skal ta sin del av byrden uten anstendige levekår, men denne fortsatt økonomiske utviklingen må være bærekraftig og ikke ødelegge ressursgrunnlaget for fremtiden. Vekts og

utvikling må tilpasses naturens tålegrense. Tilpasning må skje både i rike nord og fattige sør.

- Årene siden kommisjonen har vist at dette er uhyre vanskelig: de rike har fortsatt sin enorme økonomiske vekst, med en enda større miljøbelastning enn tidligere, og flere nyindustrialiserte land som Kina, viser samme trend og har og oppnår enorme forbruk og belastninger på miljø.
- Vekstforskyvning og forskyvning av økonomisk tyngdepunkt til landene rundt stillehavet i stedet for rundt Atlanterhavet. Og her vokser det mange steder frem en miljøbelastende industri/har vokst frem en tungt miljøbelastende industri. Mange av disse landene står utenfor det som er av internasjonale miljøavtaler(kyotoavtalen)
- USA, India og Kina står utenfor kyotoavtalen, ny avtale skal komme(københavn 2009 – forstadie til det som kommer.)
- Miljøproblemer: voksende befolkning legger press på ressursene. Fra 2,6 mrd i 1950 til passering av 6,8 i 2009. Overfiske avskoging, tapping av grunnvann(i tørkeperioder og til å vanne store plantasjer) og irrigering(forflytning av vann fra andre kilder til å vanne jordbruk)
- Vanskelig å bli enige: FNs klimapanel(som også har fått kritikk for å være konsensus og svak for politisk innflytelse) har i sine siste rapporter lagt frem at verden står overfor en global oppvarming/krise.
 - Det finnes en motforestilling av forskere som mener at det ikke er menneskeskap, eller at det ikke er så alvorlig
 - Mange politikere fester sin lit til disse isteden
 - koster dyrt å legge om til klimavennlig/miljøvennlig teknologi
 - mange kan miste jobbene sine, store konsekvenser innenfor industriland.
 - Mange må legge om vanene sine, som fører til liten støtte for politikere blant folket

- Svartepetterspill: alle vegrer seg for å være den første
- De som går foran vil tape i konkurranse pga økte produksjonskostnader
- Alle sitter på gjerdet å venter på at noen skal kaste seg ut.
- Vi kan se tilbake på dette med at alle stater handler egoistisk til befolkningens beste. I vesten vil ikke en klimavennlig fremtid være til alles bedre og beste.
- Freeriders
- Samtidig har det skjedd mye: stort fokus på klima inne forskning og ny teknologi.
- Fair trade: garantert miljøvennlig produksjon og rettferdig pris.
- RED.
- Satt i gang mange frivillige ordninger